

MAPOVÁ SBÍRKA MORAVSKÉ ZEMSKÉ KNIHOVNY.

Lucie Heilandová

V roce 2008 bylo v rámci výzkumného záměru *Historické fondy Moravské zemské knihovny v Brně* MZK MK-00009494301 nově zkatologizován komplex 565 map. Jedná se o doposud roztržštěný soubor uložený na několika místech knihovny, kterému nebyla doposud věnována odpovídající pozornost ani péče. Neexistovala ani jeho evidence, a proto nebylo možné tato díla badatelsky využívat, ačkoli se jedná o pozoruhodný a poměrně velký soubor map. Provenienční poznámky naznačují, že jde především o mapy pocházející z kmenového mapového fondu Františkova (dnešního Moravského zemského) muzea, které byly doplněny o části sbírek dalších brněnských spolků. Je možné například identifikovat mapy C. k. vojenského historického ústavu, Německého historického spolku, mapy z knihovny Německého domu, Důstojnické knihovny c. k. dělostřeleckého regimentu, Moravského guberniálního ředitelství nebo Matice moravské.

Je velmi pravděpodobné, že nově vytvářená mapová sbírka Františkova muzea systematicky navazovala na Mollovu mapovou sbírku, čemuž také odpovídá její časový a místní rozsah. Mapy z dalších brněnských institucí byly k tomuto celku přiřazeny až později, a to hlavně na počátku 20. století. Například v roce 1920 darovaly knihovně část svého inventáře knihovny Matice moravské a Muzejního spolku, tento dar se týkal především knih, ale do MZK s nimi přešel i další doprovodný materiál, a je tedy zcela na místě předpokládat, že se tato donace týkala i grafik, fotografií a map, což vlastně dokazují exempláře opatřené razítky těchto dvou institucí. Mapy pocházející z Německého domu a německých spolků získala knihovna až po roce 1945, i když už v roce 1923 nabídl Německý historický spolek pro dějiny Moravy a Slezska knihovně odprodej svých knihovních sbírek. Bohužel ale nakonec od nabídky v roce 1925 odstoupil a knihovna získala jeho svazky spolu s publikacemi patřícími dalším německým spolkům až po roce 1945, kdy tehdejší ředitel MZK Heřman Mayerhöfer věnoval zvýšenou pozornost konfiskovanému majetku německých knihoven a knihkupců. Publikacemi z jejich vlastnictví byl doplněn celý fond a do vlastnictví MZK přešly i mapové sbírky.

Je třeba zdůraznit, že největší část celého souboru patřila původně Františkovu muzeu, které už v době svého založení zahrnuje mapy do svého sběratelského zájmu a které určilo charakter sbírky. Mapy pocházející z Františkova muzea získala knihovna v roce 1907 při svém osamostatnění. Tyto mapy tvoří několik celků a je zde viditelná snaha o shromáždění map týkajících se moravského prostředí

nebo vycházejících u českých a moravských tiskařů. Největší množství map tedy zachycuje především české a okolní země nebo byly vydané českými a rakouskými tiskařskými dílnami. K mapám pocházejícím z Františkova muzea byly později přiřazeny exempláře z dalších brněnských institucí a vznikl dnes dochovaný soubor. Díky tomu, že se jednalo o brněnské organizace, které působily ve stejnou dobu, často se jejich mapové sbírky doplňují, navazují na sebe a jen minimálně se duplikují. Dá se tedy shrnout, že obsahově je soubor více zaměřen na mapy českých a německy mluvících zemí a rozšířen byl většinou o ucelené atlasy či mapy darované jmenovaným institucím.

Celý mapový soubor je nyní uložený pod signaturou *STMpa* a tvoří kmenovou část historického mapového fondu Moravské zemské knihovny. V souladu se současnými trendy nebyl pro uložení v historickém fondu respektován mezník roku 1800, který odpovídá spíše charakteru tištěných monografií. Jádrem fondu tvoří mapy konce 18. a první poloviny 19. století; jsou dochovány samozřejmě i mapy starší a mladší. Převážná většina map pochází z dílen rakouských nebo českých vydavatelů. Z hlediska použitých technik převažují mědirytina a litografie, unikátní je pak soubor kreslených map. Mapy byly bohužel díky špatnému zacházení a uložení značně poškozeny, proto bude u mnoha z nich nezbytný restaurátorský zásah. Dnes ucelený soubor map byl původně umístěn v různých prostorách v budově knihovny a až díky provedené katalogizaci byl zkompletován a šetrně uložen. Protože mapy nemají jednotný formát, byla pro ně vytvořena speciální lepenková pouzdra o velikosti 66 × 87 cm, která umožňují lepší ochranu a manipulaci. Plánovaná digitalizace by pak měla zpřístupnit fond široké veřejnosti prostřednictvím internetové sítě a zabránit tak dalšímu poškození souboru.

V souboru převažují mapy pocházející z 19. století, mapy z dřívější doby byly vydávány ve větších dílnách s evropským dosahem, tedy mapy, které byly lehce dostupné. Proto i v popisovaném souboru se nachází mapy známých kartografických dílen. Je zde např. mapa Dánska od Matthäuse Meriana, několik map Matthäuse Seuttera,¹ Tobiase Conrada Lottera, Wilhelma Janszona Blaeua nebo Jana Baptisty Homanna. Jedná se tedy o mapy vydané na přelomu 17. a 18. století, které byly ve své době hojně rozšířené. Jmenované exempláře zachycující evropské země, především německé a rakouské území. Mezi zajímavější exempláře patří např.: M. Seutter, *Neu Inventiert Genealogischer Stamm = Baum, ...* se zobrazením genealogických stromů s postavami krále a sultána, Guillaume Sanson, *Comté de Hollande* z roku 1692,² T. C. Lotter, *Mappa Geographica Regnum Bohemiae*,³ T. Mayer, *Regni*

¹ STMpa-1209.031.

² STMpa-1209.563.

³ STMpa-1208.972.

*Bohemiae, Duc. Silesiae, Marchionatum Moraviae et Lusatiae Tabula generalis...*⁴
a řada dalších.

Podstatnou část souboru *STMpa* tvoří mapy rakouských nakladatelů z konce 18. a poloviny 19. století, zejména Franze Antona Schrämbla (1751–1803), který ve spolupráci s Josefem Jiřím Trasslerem ve Vídni vybudoval jedno z největších kartograficky specializovaných nakladatelství. Jejich *Allgemeiner grosser Atlas*, vydávaný mezi lety 1786–1800, měl být prvním kompaktním světovým atlasem vycházejícím na území Rakouska. Vydavatelsky se jednalo o zdařilý marketingový tah, mědirytinové otisky jednotlivých kartografických děl byly dodávány zájemcům, předplatitelům v periodických intervalech a byly graficky sjednocené. Jednotlivé mapy mají podrobné měřítko, mapové souřadnice, datace a místo mapy v celém atlasu, v neposlední řadě je na nich uvedena cena, neboť bylo možné každou mapu zakoupit samostatně. Snaha o scelení souboru zajišťovala podniku odbyt a motivovala zájemce k dalším nákupům. Právě díky mapám ze Schrämblůva atlasu se v mapové sbírce objevují i mapy hvězdné oblohy, objevitelských cest a celého světa a to i menších ostrovů Indického oceánu nebo Afrických ostrovů. Schrämblův atlas pochází ze sbírek Františkova muzea a je dochován téměř kompletní.

Schrämblův atlas se setkal v rakouském prostředí s velkým ohlasem a díky tomu získal tento projekt řadu pokračovatelů. Jedním z jeho spolupracovníků a následovníků byl i Franz Johann Reilly (1766–1820), který na něj navázal nejen podobným zobrazením mapového listu, ale i stejnou obchodní strategií. Jeho *Schauplatz der fünf Theile der Welt* s 864 mapovými listy pravidelně vycházel mezi lety 1789–1806 po jedné mapě týdně. Vydáváním hudebních, uměleckých a kartografických děl se zabývala i vídeňské rodinná firma Artaria, kterou v roce 1770 založili italsí bratřenci Francesco a Carlo Artaria. V roce 1801 se firma rozpadla a její bývalý zaměstnanec Tranquillo Mollo (1767–1837) spolu Carlovým synem Dominikem Artaria založili společnou firmu T. Mollo, Artaria und Comp., která navázala na předchozí tradici.⁵ Kartografická vydavatelství se věnovala kromě tisku map často i publikování doprovodných příruček nebo grafických listů. Popisovaný soubor *STMpa* je sice čistě specializovanou mapovou sbírkou, ale i zde nalezneme několik grafik či plánů, mezi výjimky patří například pohledy a plány konstrukce mostů od německého architekta Karla Friedricha Wiebekinga (1762–1842).⁶

⁴ Jedná se o derivát Müllerovy mapy vydané dílnou dědiců Johanna Baptisty Homanna z roku 1748 viz *STMpa*-1208.973.

⁵ Josef Gurk, Wien's Umgebung, T. Mollo 1830. *STMpa*-1209.547; Josef Dirwalt, Europaeische und Asiatische Turkey, T. Mollo 1808 *STMpa*-1209.029.

⁶ Beiträge zum praktischen Wasserbau und zur Maschinenlehre. Planches a servir pour l'ouvrage de Mr. Wiebeking, qui contient und partie de la science construire les ponts. Jedná se o 20 mědirytinových listů s plány mostů, lodí, strojů apod. *STMpa*-1211.402.

Konec 18. století znamená rozvoj soukromé kartografie, jsou hojně zakládány kartografické a geografické ústavy, dochází ke vzniku oficiální vojenské kartografie, vyvíjí se kartografie úřední a roste úsilí o přesnější zmapování krajiny. Vídeňské prostředí mělo v 19. století určující význam pro Moravu, a to nejen kvůli tomu, že vídeňští umělci mnohdy spolupracovali s moravskými, kteří se učili v jejich dílnách. Ve Vídni, která byla v této době významným kulturním centrem, vznikaly v zeměpisném ústavu speciální a generální mapy Moravy, určující pro následná měření. Ve vídeňských dílnách vznikly například mapy vydané Militärgeographisches Institutem na zakázku ministerstva války, mapa Hanse Hummitzscheho: *Karte der Kronländer Mähren und Schlesien*⁷ z roku 1850, mapa *Zobrazení stavu veřejných škol obecných na Moravě v roce 1848* vydaná vojenským kartografickým institutem s přehledem škol zaznamenaných v mapovém obraze⁸ nebo mapa Friedricha Strasse z roku 1804 zachycující historické území se zdůrazněním řek s jejich přítoky a vzdálenostní stupnicí.⁹ Z vídeňského prostředí pochází i řada map přesahujících území Evropy nebo zachycujících země východní Evropy, jak je tomu např. u ručně kolorované mapy A. Flodra *Strassen = Karte des Koenigreiches Ungarn* tištěné na 9 listech svázaných provázkem v habsburských barvách.¹⁰

Mapy vídeňských a českých vydavatelů v popisovaném souboru zcela převládají, ale nalezneme i několik map vytištěných v Paříži, Berlíně či Amsterdamu. Většinou se jedná o mapy ze 17. a počátku 18. století vydávané například A. H. Jaillotem, J. F. Schmidtem, K. F. Weilandem v berlínském geografickém institutu, dílnou Covens a Mortier nebo G. Sansonem. Za upozornění jistě stojí hebrejská mapa zachycující oblast Palestiny, jež pochází z atlasu Jakoba Auspitze vydaného v Budapešti roku 1817. Mapa byla vydána jako studijní příručka pro lepší porozumění starozákonnímu textu, je zde zobrazeno budoucí rozdělení Svaté země mezi izraelské kmeny a je tak svědectvím rodícího se sionistického hnutí.¹¹

Řada map souboru *STMpa* také pochází od českých a moravských vydavatelů. Ve sbírce nalezneme řadu map z pražského vydavatele Bedřicha Tempského¹²

⁷ STMpa-1211.629.

⁸ Darstellung des Standes der öffentl. Volksschulen in Mähren im Jahre 1848, Wien : Druck des k. k. milit. geogr. Institutes, 1848. STMpa-1211.636.

⁹ Der Strom der Zeiten oder bildliche Darstellung der Weltgeschichte von den ältesten Zeiten bis zum Ende des achtzehnten Jahrhunderts, Wien : Von Friedrich Strass Prf. der Geschichte, 1804. STMpa-1211.477.

¹⁰ Tato mapa pochází z K. K. Mähr. Schles. Gubernial. Registr. Direction. STMpa-1211.422.

¹¹ Jacob Auspitz, Sefer Be'er Haluchot. Budapešť, A. Geunther, 1817. Ručně kolorovaná mědirytina o velikosti mapového rámce 30,6 × 43 cm, podlepená plátnem. Rytcem mapy byl Gottfried Piker. STMpa-1155.522.

¹² Orientirungs-Karte in der neuen gerichtlichen und politischen Eintheilung der Markgrafschaft

a barevné litografické mapy pražské tiskárny Josefa Farského. Atraktivní podobu má například jeho mapa *Herzogthum Schlesien österr. Antheils mit der Zone des Seidenbaues* z roku 1873.¹³ Obraz mapy je umístěn doprostřed ozdobného rámce z akantových listů, na kterém se nachází kartuše s portrétem královny, dále je mapová plocha doplněná o postavu svatého Václava a zobrazení růstu stromů a vývoje housenek. Dalšími pražskými tiskaři zastoupenými v naší mapové sbírce je např. pražská firma Hennig, mapy litografické dílny Josefa Geljinka, mapy krajů Františka Jakuba Kreibicha a Friedricha Kretzschmara, mapa Moravy Josefa Bayera opřena o pevné trigonometrické body nebo mapy pocházející z dílny původně vídeňského vydavatele Eduarda Hölzela, který si roku 1844 zřídil vydavatelství a knižní obchod v Olomouci a později i v Praze.¹⁴ Ve velkém množství jsou zde zastoupeni i brněnští nakladatelé, jakými bylo např. knihkupectví Buschaka a Irrganga, z něhož pochází například mapa *Země Morava a Slezsko* z roku 1863,¹⁵ nebo první zcela česká mapa Moravy z roku 1850 *Korunní země Morava a Slezsko. Podle nejnovějších vědeckých a úředních pramenů navržena a pomocí Národní Jednoty Sv. Cyrila a Metoděje vydané*.¹⁶ Kromě vlastní mapy se pro lepší přehlednost nachází v pravém horním rohu listu souhrn politického rozdělení. Z map českých zemí je cenný soubor map krajů brněnského tiskaře Karla Winklera,¹⁷ Johanna Christopha Berndta, Viktora Josefa Hollmana či deriváty Müllerových map Moravy. Nezanedbatelné jsou také mapy vodstva, poštovní¹⁸ či vojenské mapy. Těmto dílům, podobně jako ostatním kartografickým dokumentům zachycujícím české země, byla při katalogizaci věnována zvýšená pozornost a záznamy byly s ohledem na vyšší badatelské využití doplněny o odkazy na odbornou literaturu.

V souboru *STMpa* nalezneme dokonce i několik historických map, které byly dlouho chápány pouze jako pedagogické a popularizační pomůcky, a proto se do běžných mapových sbírek nezařazovaly. V souboru *STMpa* je uloženo těchto map také několik spolu s mapami ze školních atlasů z počátku 20. století. Jako příklad můžeme jmenovat dílo Václava Vladivoje Tomka *Mappy Staré Prahy k letům 1200*,

Maehren und des Herzogthums Schlesien, Praha : Jan Bohumír Calve, C. Hennig, B. Tempný, 1850. STMpa-1211.631.

¹³ STMpa-1211.660.

¹⁴ Hand und Reisekarte der Markgrafschaft Mähren und des Herzogthum Schlesien, Wien, Olomouc : Eduard Holzel, 1869. STMpa-1211.634.

¹⁵ STMpa-1211.630.

¹⁶ STMpa-1211.626.

¹⁷ V MZK se od Karla Winklera nachází např. tyto mapy: Provincia Prachinensis, Provincia Cza-slaviensis nebo Provincia Chrudimensis. Jedná se o přílohy Erberovy knihy *Notitia illustris regni Bohemiae*, mědirytinové mapy mají shodnou podobu i velikost ca 40 × 45 cm.

¹⁸ Poštovní mapa – Franz Raffelsperger 1833. STMpa-1209.015.

1348 a 1419 vydané v roce 1892 nákladem České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění¹⁹ nebo novodobá reprodukce mapy toku Moravy Václava Lincka původně z roku 1719.²⁰

V popisované sbírce se také nachází několik rukopisných map, jedná se o většinou kolorované rukopisné mapy zemských měřičů vzniklé z jejich činnosti na různých panstvích. Význam těchto rukopisných map pro vlastivědné studium je zřejmý. Jsou v nich zakresleny pomístní názvy, označeny dvory, samoty, komunikace apod. Vydávají tedy svědectví o podobě krajiny v době svého nakreslení. Jistě k jejich vzniku přispěla nejen organická činnost jednotlivých úřadů, ale i vlastní zájem majitelů panství, sběratelská záliba a v neposlední řadě i rozšíření vzdělání, kdy např. v roce 1707 vznikla pražská stavovská inženýrská škola a od 17. století se začaly hojně vydávat kartografické příručky. Dochované kresebné mapy jsou zejména plány panství, na dvou z nich se nacházejí dosud nepublikované veduty. Rozsáhlejší celek tvořily pravděpodobně kreslené mapy z pera Františka Viléma Horkého z konce 18. století, které se soustředily na liechtensteinská moravská panství.²¹ Z kresebných znázornění vyniká plán Stonařovska s vyznačenými místy dopadu meteoritu z roku 1808. Mapa je zdařile vytvořená, v její levé části se nachází tabulka s názvem a seznamem nálezců meteoritů doplněná figurální výzdobou, v pravém dolním rohu se ještě nachází figurální scéna s Vulkány.²²

Jak již bylo řečeno, všechny mapy v souboru *STMpa* pocházejí z různých brněnských institucí a jasně zde převažuje vlastnictví Františkova muzea. Většinou byly tyto mapové sbírky pořizovány samotnými institucemi, ale i v našem případě se setkáme s několika darovanými exempláři. Jmenovitě například dary těchto osob: JUDr. Wüllner, Teindl, Schumarský, který mapy věnoval Německému domu, nebo dar Františkovu muzeu samotným autorem mapy Vladimírem Josefem Procházkou.²³ Největší a jasně identifikovaný příspěvek od soukromého dárce je pak soubor zachycující válečná tažení a bitvy Evžena Savojského věnovaný Františkovu muzeu slečnou Vileminou Weebrovou.²⁴ Soubor obsahuje 24 litogra-

¹⁹ STMpa-1211.624.

²⁰ STMpa-1211.656.

²¹ STMpa-1208.967 nebo STMpa-1208.966.

²² L. Berniere von Langwiesen, Plan uiber jene legend allwo am 22ten Maji 1808 Meteorsteine gefallen und aufgefunden worden sind. Mapa má jasnou provenienci Františkova muzea. STMpa-1209.780.

²³ Přehledná geologická mapa Markrabství moravského a Vévodství slezského. Praha, Jan Otta, 1901. Mapa byla vydána jako příloha Ottova slovníku naučného. STMpa-1211.627.

²⁴ Soubor 24 litografií vzniklých mezi lety 1876–1892 uložených pod signaturami STMpa-1211.455 až STMpa-1211.458 *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen* – vydané ve Vídni dílnou Karla Gerolda v letech 1876–1892.

fických reprodukcí R. Waldheima. V souboru nejsou pouze mapy a plány měst či bojišť, ale také řada vedut, kreseb výzbroje, bitevních scén či obrazů vojáků.

Soubor *STMPa* obsahuje sice pouze 565 map, ale ani jeho velikost mu neubírá nic z jeho významu. Je ukázkou sběratelské vášně všech spolků a plně odráží dobu svého vzniku, kdy se v něm nacházejí především mapy z 19. století. V dnešní době je sbírka kompletně zkatalogizována a může být badatelsky využívána, postupně budou jednotlivé mapy digitalizovány, aby byla tato zajímavá sbírka přístupná široké veřejnosti. Zpracování sbírky probíhalo od července do října 2008. Na katalogizaci se podíleli Lucie Heilandová a Jiří Dufka. O kresebných unikátech obsažených v tomto celku budou informována příslušná regionální muzea, jedná se totiž mnohdy o jedna z prvních kartografických zpracování daných území.

Obrazová příloha

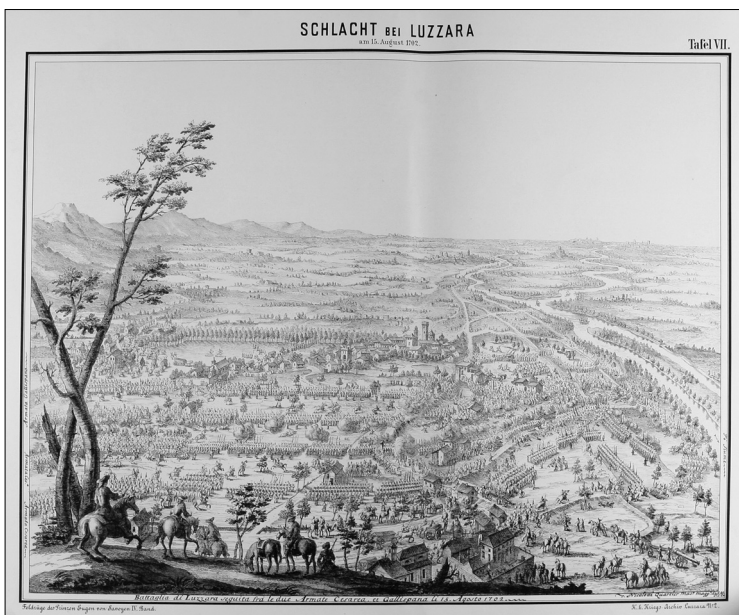
1 - Plán Stonařovska s vyznačenými místy dopadu meteoritu roku 1808

2 - Jacob Auspitz, Sefer Be'er Haluchot. Budapešť, A. Geunther, 1817

3 - Franz Raffelsperger, Influenzkarte 1833

4 - Dar Vilemíny Weebrové zachycující tažení Evžena Savojského

5 - Matthäus Seutter, Neu Inventiert Genealogischer Stamm = Baum.